

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

DE INSTITUTIONE VIRGINIS

ET S. MARIE VIRGINITATE PERPETUA

AD EUSEBIUM.

LIBER UNUS.

249 CAPUT PRIMUM.

Parentibus merito curam esse majorem virginis sacræ quam reliquæ sobolis. Quam præstans illa conscientio : ubi præcipue de silentio, quod virginitatis verecundiam commendat non secus atque Ecclesiam, cujus omnis gloria ab intus, et quam nos imitari convenit in orando.

1. Commendas mihi pignus tuum, quod æque est meum, ^b Ambrosiam Domini sacram : et pio affectu ejus tibi asseris præstantiorem reliqua sobole sollicitudinem. Et vere ita est apud mentem fidelem ; cæteros enim instituis, ut emittas domo, atque alienis copules, istam senper tecum habebis : in cæteris quoque paternæ uteris pietatis necessitudine ; in hac ultra patrem procedis, votoque et studio progredieris, ut placeat Deo. Quæ cum sit præstantior causa votorum ; sola tamen solvat quidquid pro se et pro omnibus filiis debes.

2. Hoc est sacrificium quod Abel obtulit ex primitivis ovium suarum fetibus (*Gen. iv, 4*). Quod et Apostolus præ cæteris laudat, ad Corinthios dicens : *Quoniam* ^c *qui statuit in corde suo firmus, et judicavit in corde suo servare virginem suam, bene facit. Igitur et qui matrimonio jungit virginem suam, bene facit : et qui non jungit, melius facit* (*I Cor. vii, 37, 38*). Unde pulchre David cum descripsisset Ecclesiæ gratiam, cujus omnis intus est gloria, non foris (in bonis enim cogitationibus, atque immaculato **250** castitatis affectu, et sinceræ proposito conscientie summa est laus), subtextuit dicens : *Afferentur Regi virgines post eam* (*Psal. xlv, 15, 16*). Et conversus ad dominum Patrem : *Proxime, inquit, ejus afferentur tibi : afferentur in lætitia et exultatione, adducentur in templum regis.*

3. Quæ est proxima, nisi quæ Christo præpinqvat, cui dicit Verbum : *Exsurge, veni, proxima mihi*

A mosa mea, columba mea ; quia ecce hyems præterit (*Cant. ii, 10, 11*) ? Antequam Verbum Dei reciperet, hyems erat inhonora, sine fructu : ubi Verbum Dei recepit, et mundus ei est crucifixus, æstas est facta. Denique fervore sancti Spiritus vaporata, flos esse cœpit, et spirare odorem fidei, fragrantiam castitatis, suavitatem gratiæ.

4. Unde et alibi addit : *Oculi tui columbæ extra taciturnitatem tuam* (*Cant. iv, 1*) ; eo quod tota spiritalis et simplex sicut columba, in cujus specie visus est a Joanne descendere Spiritus sanctus, spiritalia videat, et noverit ea quæ viderit tacere mysteria. Non enim mediocris virtus tacere ; est enim et tempus tacendi, sicut tempus loquendi, sicut et scriptum est : *Dominus dat mihi linguam eruditionis, ut sciam quando oporteat dicere sermonem* (*Esai. l, 4*).

5. Virginitatis itaque ^d dos quædam est verecundia, quæ commendatur silentio. Ideo et Ecclesiæ gloria intus est, non utique in multiloquio, sed in sensibus vel in penetrabilibus sacramentorum, sicut ipsa dicit ad Sponsum : *Quis dabit te fratrem mihi lactantem ubera matris meæ ? Inveniens te foris osculabor te, et quidem non spernent me. Assumam te, et ducam te in domum matris* **251** *meæ, et in secretum ejus quæ concepit me* (*Cant. viii, 1, 2*). Et supra ait : *Introduxit me rex in cubiculum suum* (*Cant. i, 3*).

6. Foris ^e osculatur Ecclesia Christum, et ab eo in cubiculum introducit. Osculatus est eam foris, quando *Tamquam sponsus procedens de thalamo suo, exsultavit tamquam gigas ad currendam viam* (*Psal. xviii, 6*). Tamquam gigas foris est ; quia non rapinam arbitratus esse se æqualem Deo, formam servi accepit (*Phil. ii, 6, 7*). Foris ergo factus est, qui erat intus. Vide illum intus, quando legis quod in sinu est patris : cognosce illum foris, quando nos

^a Script. circa an. 392.

^b Duo mss., *Ambrosi, Domini sacram.*

^c Mss. aliquot, *qui stat in corde suo firmus. Haud male ; græcus enim textus habet, ὅς καὶ ἱστῆκε, qui p̄stitit ; alii autem mss. atque edit. cum Vulg. et aliis versionibus, qui statuit, etc.*

^d Nonnulli mss., *dux quædam.* Non incongrue ; cum inter virginum virtutes prima et quasi ordinum ductrix sit verecundia. Vide quid de eadem virtute præcipiat Ambrosius noster lib. i Offic., cap. 18, num. 67 et seq.

^e Quatuor mss., *osculatur Ecclesiam Christum.*

quærit, ut redimat. Foris sibi factus est, ut mihi in-

A confirmat; vel quod homini animantium genera uni-
versa subiecit.

7. Ibi ergo simus, ubi Christus medius est, radi-
catus et fixus in cordibus nostris. Et ideo sicut ipse
præcepit: *Cum oras, intra in cubiculum tuum (Matth.*
vi, 6), et effunde super te animam tuam; cubiculum
tuum interiorum secretum est, cubiculum tuum
conscientia tua est. Denique Ecclesiastes tibi dicit:
Et quidem in conscientia tua regi ne maledixeris, et in
penetralibus cubiculorum ne maledicto devoveris diri-
tem (Eccles. x, 20). Ibi ergo ora et ora in occulto,
ut audiat te qui in occulto audit: et ora sine ira et
disceptatione, ^b abdicato occulto dedecoris (1 Tim.
ii, 8): Justus enim non proditionem criminis metu-
it, sed contagionem.

CAPUT II.

Orationem inchoari debere a Dei laudibus, et post ex-
posita postulata nostra in gratiarum actiones desi-
neri. Eamdem pace ac tranquillitate commendand-
am; qua occasione Evangelicus locus quam lucu-
lentissime explicatur, quem jubentur observare vir-
gines.

8. Quam bona oratio cum misericordia! Bona ora-
tio quæ ordinem servat, ut primo a divinis iachoe-
mus laudibus. Si enim cum apud hominem agimus,
benevolum volumus iudicem facere, quanto magis
cum Dominum nostrum precamur! Primo ergo im-
molemus Deo sacrificium laudis; unde et Apo-
stolus ait: *Obsecro ergo primo omnium fieri oratio-*
nes, obsecrationes, postulationes, gratiarum actiones
(1 Tim. ii, 1).

9. Doceat te Davidicus psalmus octavus, qui cœ-
pit a Dei laudibus: *Domine Dominus noster, quam*
admirabile est nomen tuum in universa terra! Quoniam
elevata est magnificentia tua super caelos. Ex ore in-
fantium et lactentium perfecisti laudem (Psal. viii, 2
et seq.). Hactenus oratio: inde sequitur obsecratio,
ut destruat inimicus: postulatio, ut lunam et
stellas videat; lunam Ecclesiam, stellas filios Ec-
clesiæ, cœlestis gratiæ luce fulgentes: et quod pe-
tuit, prophetico spiritu visurum se esse promittit:
gratiarum actio, quod tuetur Dominus hominem, et
hanc limum corporis nostri divina **252** visitatione

B digebat (1 Cor. ix, 27); ut esset animæ tamquam
imperatrici suæ caro subdita, et mentis imperiis ob-
temperaret; ne esset in uno hominæ dissidium, ac
bellum intra se gereret, et legi mentis repugnaret
lex corporis. Duo igitur ista diversa ratione quadam
et pace iungebat, secundum quod ipse asseruit di-
cens: *Quia Christus est pax nostra, qui fecit utraque*
unum, et medium parietem sepi solvit, inimicitias in
carne sua (Ephes. ii, 14); ne id ageret, quod nollet:
atque id faceret, quod odisset. Isti ergo sunt duo,
anima et caro. Unde et David ait: *Non timebo quid*
faciat mihi caro (Psal. lv, 5), quam adversariam
animæ suæ nosset.

12. Quæ tamen duo, ut evidentius exprimamus,
non solum duo sunt, sed etiam duo homines, unus
interior, alter exterior. ^c Isti duo si sibi propositi
æqualitate concurrant, ut cogitationes factis, et cogi-
tationibus facta conveniant; vitæ nostræ rota sine
ulla offensione volvetur, ut quemadmodum scrip-
tum est: *Fiat vox tonitru in rota (Psal. lxxvi, 19)*.
Isti igitur duo unum sunt; nec solum unum,
sed unus homo. Unde et Apostolus ait: *Ut duos*
conderet in uno homine, faciens pacem, et reconcilia-
ret utrosque in uno corpore, Deo, per crucem interfi-
ciens inimicitias in semet ipso.... ut in utrisque acces-
sus habeamus in uno Spiritu ad Patrem (Ephes. ii,
15 et seq.).

13. Sunt etiam duo homines, vetus et novus.
D ^f Vetus ille peccato obnoxius et obsoletus, ac vesti-

^a Omnes edit., et feret medicus noster.... ubi
Christus medicus est: omnes mss. ut in textu.

^b Omnes edit. cum uno aut altero mss., abdicato
oculto dedecoris; alii mss., melius, abdicato occulto
dedecoris; hoc est occulto dedecore, sive culpa
etiam occulta repudiata.

^c Inducitur his verbis Dominicam orationem ex his
fuisse mysteriis quæ catechumenos quondam cœ-
lebat Ecclesia. Ejus rei hanc causam Chrysostomus
reddidit Hom. 21 in Mattheum, quod Patris nomine
illi non licet Deum appellare, qui non fuerit sacro
baptismate regeneratus. Inde est quod ex. Ord. Rom.
et Amal. Fortunato de Eccles. Ofic. cap. 8, eam
discimus cum brevi interpretatione secundum
Romanam consuetudinem feria 4 hebdomadæ 4 Qua-
dragesimæ competentibus tradi consuevisse: quod
in Africana Ecclesia tantum feria 2 post dominicam
Palmarum fieri solitum Augustinus Hom. 42 ex 50,
nunc Serm. 58 novæ edit. testatur. Verum uterque

in hoc conveniunt, quod iisdem competentibus nec-
cessum fuisse scribunt, ut sabbato sancto memorit
eamdem redderent orationem. Quod porro dotes
orationis exponens loco ex Epist. ad Tim. ii, 1,
Oratione Domin. et psal. viii utitur Ambrosius, at-
que in eodem Psalmo per lunam Ecclesiam, per
stellas fideles intelligendos ait, his adeo similia in
lib. vi de Sacram. cap. 5 legero est, ut dubium non
videatur, quin si diversi eorum operum scriptores
fuerint, alter alterum; sin vero unus ac idem, se
suaque ipse descripserit, quod minime novum est in
Ambrosio.

^d Duo mss., castigabat corpus suum et in servitu-
tem, etc.

^e Edit., Isti duo si sibi propositi in æqualitatem, ul-
timæ Paris. inæqualitate, concurrant commodius
vero mss. omnes, quos hic sequimur.

^f Cod. Vall., Vetus ille peccator.... sollicitudine
attritus.

menti veteris similitudine attritus et soissus, quem in baptismo affigimus cruci. Unde Apostolus ait : *Quia vetus homo noster simul affixus est cruci, ut destruat corpus peccati, ut ultra non serviamus peccato* (Rom. vi, 6). Vetus ergo affigitur, ut moriatur peccato; ut novus resurgat, qui renovatur per gratiam. Diximus de duobus.

14. Fortasse dicat aliquis : Quid de tribus dicis, quoniam sic habet Scriptura : *Ubi enim sunt duo vel tres congregati in nomine meo, ibi ego sum in medio eorum* (Math. xviii, 20)? Hinc quoque ratio manifesta est; quia idem Apostolus dicit : *Ipsa autem Deus pacis sanctificet vos per omnia, ut integer spiritus vester, et anima, et corpus sine querela in die adventus Domini nostri Jesu Christi serventur* (1 Thess. v, 23). Ubi ergo tres isti integri, ibi Christus est in medio eorum : qui hos tres intus gubernat et regit, ac fideli pace componit.

15. Hæc igitur tria integra præ cæteris in se virgo custodiat; ut nullam det sævæ virginitatis querelam, et sit inoffensa, sine ruga, sine macula. De qua licet frequentibus libris dixerimus, tamen memorati pignoris causa, hunc ad te librum condendum arbitrati sumus.

CAPUT III.

Culpandum non esse femineum sexum cui a Deo tanta dona collata fuerint : Deum enim idcirco non statim atque homo creatus est, illum approbasse, tum quia ejus dignitas non in corpore, sed in anima et in divina imagine consistat, tum quia tantum in operis totius sine laudandus homo, ac demum quia nondum creata erat mulier, quæ et ex ipso formata est, et cum ipso magni sacramenti figuram erat expressura ; ex quo et nomen accepisse ipsa declaratur.

16. Bona virginitas, quæ sexum utrumque non solum absolvit a crimine, verum etiam provocavit ad gratiam. Accusamus autem plerumque femineum sexum, quod erroris causam invexerit : et non consideramus quanto justius in nos objurgatio retorqueatur. Nam ut repetamus a principio, et rerum exordia interrogemus, quantum ei delatum sit, investigabimus : et quam in misera conditionis humanæ fragilitate femina tamen invenit gratiam.

17. Nam cum omnia opera sua laudaverit Deus, coelum, terram, maria, noctem et diem, quod iste profecerit ad usum laboris, illa ad fructum quietis, laudaverit feras bestias; ubi ad hominem ventum est, solus non videtur esse laudatus, propter quem omnia generata sunt (Gen. ii, 10 et seq.). Quæ igitur causa est, nisi forte ea, quia alia in specie sunt,

^a De tribus hisce, quibus constare hominem docet Ambrosius, videsis quæ lib. i in Lucam, col. 4277, et lib. vii ejusdem Expositionis, col. 4460, observavimus.

^b Memorati pignoris, id est, Ambrosii, de qua statim ab exordio libri, *Commendas mihi pignus tuum Ambrosiam*, etc. Quod autem ad libros in quibus de Virginitate disseruisse se profitetur, non solos eos intelligimus significari, quos de hoc argumento et sub eadem inscriptione lucubravimus : sed et alios quoque,

Ubi homo in occulto? Nihil in bestiis plus repositas, quam quod videtur : in homine nihil est inferius, quam quod videtur ; qui eum ex animo constet et corpore, hoc utique in eo servit, quod videtur : illud quoque in eo regit, quod non videtur.

18. Merito ergo alia in exordio laudantur, istius laudatio non promittitur, sed reservatur; quia aliorum gratia foris, hujus intus est : aliorum in motivitate, hujus in corde. Quid enim tam altum et tam profundum, quam mens hominis, quæ quasi involvitur quodam corporis tegitur et occultatur; ut eam haud facile quisquam introspicere et speculari queat? Ideo ergo homo non ante laudatur, quia non in forensi pelle, sed in interiore homine ante probandus, sic prædicandus est : quem præclare definiit apostolus Petrus dicens absconditum esse cordis hominem in incorruptione quieti et modesti spiritus, qui est ante Deum locuples (1 Petr. iii, 4).

19. Merito ergo differitur, ut sequatur fenerata ejus laudatio : cujus dilatio non dispendium, sed incrementum est. Nemo ergo se despiciat quasi vilem, nec contuitu corporis sese æstimet. Nam etsi dixerit sanctus Job : *Nudus exivi de ventre matris meæ, nudus et hinc abibo* (Job. i, 21); habuit tamen que non solum inter homines, sed etiam apud Deum dives inveniretur.

20. Quid autem locupletius, quam quod ad imaginem Dei est ac similitudinem? Ad imaginem autem interior est homo, non iste exterior : ille qui sensu æstimatur, non oculis comprehenditur. Ille ergo nobis spectandus est, qui serius investigatur. Ideo Deus non putavit hominis fabricam esse laudandam; quia major ejus in virtute est portio. Præclare quidem species, et præstantior cæteris animantibus : sed irrationabilia corporis specie æstimantur; ea autem quæ rationis plena sunt, communem laudem sequestrent.

21. Homo igitur mihi non tam vultu quam affectu admirandus emineat atque excellat; ut in his laudatur, in quibus etiam Deus * prophetico judicio laudatur, de quo scriptum est : *Terribilis in consilio super filios hominum* (Psal. lxxv, 5) : cujus opera coram Deo luceant, qui bona jugibus operibus facta contexit; et ideo laudatio ejus non in exordio, sed in fine est : nemo enim nisi legitime certaverit, coronatur. Ideoque Sapiens tibi dicit : *Ante mortem non laudes hominem quemquam* (Eccles. xi, 30). Quæ ratione hoc dixerit, superioribus docuit dicens : *Quia in fine hominis nudantur opera ejus* (Ibid., 29).

22. Spectemus tertium, in quo manifestavit Deus sententiam suam; cum enim fecisset hominem et ubi quoties disserendi de hac ipsa virtute nata est occasio, eam nunquam non obvius manibus arripuit. Usque adeo illi cordi erat ubique doctorem agera virginitatis.

^c Quidam mss., *ex anima constet*, etc.

^d Sic omnes edit. cum mss. quatuor, nisi quod in his *levem pro vilem, et esse se pro sese habetur*; alii vero mss. legunt, *quasi vilem, nec contemptui sese æstimet*.

^e Duo mss., *prophético spiritu laudatur*.

posuisset in paradiso operari et custodire, dixit non esse bonum solum esse hominem. *Faciamus*, inquit, *ei adjutorium secundum se* (*Gen. ii, 18*). Sine muliere igitur homo non habet laudem, in muliere prædicatur. Nam cum dicit non esse bonum solum esse hominem, confirmat utique bonum esse hominum genus, si virili sexui femineus sexus accedat.

23. Simul illud considerandum, quia ille de terra factus et limo est, ista de viro. Et caro quidem limus; sed ille adhuc informis, iste formatus.

24. Jam illud præclarum Apostolicum arcessamus exemplum, quod habemus scriptum: *Quia relinquet homo patrem et matrem, et adhærebit uxori suæ, et erunt duo in carne una. Sacramentum hoc magnum est: ego autem dico in Christo et in Ecclesia* (*Ephes. v, 31, 32*).^a Advertimus itaque per mulierem cœleste illud impletum esse mysterium **255** Ecclesiæ, in ea gratiam figuratam, propter quam Christus descendit, et æternum illud opus humanæ redemptionis absolvit. Unde et Adam vocavit nomen mulieris suæ vitam (*Gen. ii, 23*); nam et in populis per mulierem successionis humanæ series et propago diffunditur, et per Ecclesiam^b vita confertur æterna.

CAPUT IV.

Mulieris quam viri levius fuisse peccatum evinci disparitate sexus, tentationis ratione, divina sententia et responsionibus amborum. Post quæ adversus mulierum tentationes viris remedia præcipiuntur: in his maxime earundem jejunantium imitatio.

25. Sane negare non possumus quod erraverit mulier. ^c Quid miraris tamen si erraverit et infirmior lapsus est sexus, cum sit lapsus etiam fortior? Mulier^d excusationem habet in peccato, vir non habet. Illa ut Scriptura asserit, a sapientissimo omnium serpente decepta est, tu a muliere: id est, illam superior creatura deceptit, te inferior; te enim mulier deceptit, illam malus licet, tamen angelus. Si tu inferiori non potuisti resistere, quomodo illa potuit superiori? Culpa tua illam absolvit.

26. Si de merito culpæ dubitas, interrogemus sententiam. Illi dictum est: *In tristitia paries filios, et ad virum conversio tua, et ipse tibi dominabitur* (*Ibid., 16*). Viro autem dicitur: *Terra es, et in terram ibis* (*Ibid., 19*). Et vere^e justa sententia; quandoquidem si Adam quod a Domino Deo audierat, servare non potuit, quomodo potuit servare mulier quod audivit a viro? Si illum Dei vox non confirmavit, quomodo istam vox confirmaret humana?

^a Mss. aliquot, *Audivimus itaque*. Hic porro sequentis capituli initium erat in super. edit. Quam autem pulchre, prudentis lectoris esto iudicium.

^b Tres mss., *et per Ecclesiam filii Dei regenerati augmentantur*: alii autem atque edit. hoc tantum dissident, quod in illis *confertur*, in his *conquiritur* legere est.

^c Nonnulli mss., *Quid miraris jam, si infirmior lapsus est sexus*.

^d Obiter advertas licet, ei doctrinæ qua toto hoc capite peccatum Evæ Adamico levius ab Ambrosio defenditur, quodammodo contrariam a beato Thoma doceri 2-2, quæst. 163, art. 4. Etenim quamvis

27. Denique Adam conventus, quod contra divina quæ coram audierat præcepta, gustasset, nihil habuit quod diceret, nisi quod sibi mulier dedisset, et manducasset: mulier autem ait; *Serpens traduxit me, et manducavi* (*Ibid. 13*). Quanto major mulieris absolutio! Ille arguitur, hæc interrogatur. Adde illud, quod et prior culpam fatetur; etenim quæ se^f dicit esse seductam, testatur errorem. Erroris igitur medicina confessio est.

28. In iudicio ipso quanto clementior mulier viro! Ille mulierem suam accusavit; ista serpentem, hoc est, nec accusata crimen retorsit: sed ipsum accusatorem suum maluit, si posset, absolvere quam ligare.

29. Habes igitur et culpæ absolutionem in confessione, et sententiæ in executione. *In tristitia*, inquit, *paries filios*.^g Condemnationis suæ pondus agnoscit, munus pœnalis conditionis exsequitur. Pro te mulier doloribus suis militat, **256** et remunerationem ex pœna invenit; ut per filios per quos affligitur, liberetur. Facta est itaque gratia ex injuria, salus ex infirmitate; scriptum est enim: *Quia salva erit per filiorum generationem* (*I Tim. ii, 15*). Cum salute itaque parit, quos in tristitia parturivit: et ad laudem educat, quos peperit cum dolore.

30. Sed dicis, o vir, quia mulier tentatio fuerit viri. Verum est. Jam si est decora, ecce alia tentatio. Tamen Abrahæ descendenti in Ægyptum uxoris pulchritudo non nocuit, immo magis profuit; honoratus est enim per uxorem, non ludibrio habitus in uxore (*Gen. xii, 16, 20*). Cur autem tu vultus decorem in conjuge magis quam morum requiris? Placeat uxor honestate magis quam pulchritudine. Illa eligatur quæ Saram moribus referat. Non est vitium mulieris esse quod nascitur: sed vitium viri est quærere in uxore quo sæpe tentatur; in quo si infirmior fuerit, mulier ipsa labatur: si fortior, vir periclitetur. Non possumus reprehendere divini artificis opus; sed quem delectat corporis pulchritudo, multo magis illa delectet venustas, quæ ad imaginem Dei est intus, non foris comptior.

31. Si ergo uxor tentatio est, esto cautior, quære remedium adversus tentationis periculum: *Vigilate, inquit, et orate, ne intretis tentationem* (*Matth. xvi, 13*). Dominus hoc dixit, vir audivit, mulier implevit. Quotidie mulieres jejnant, et non indicta præstant jejunia: peccatum agnoscunt, accersunt remedium. Semel de interdicto mulier manducavit,

Adami culpam ex conditione personæ graviolem quam Evæ habendam fateatur, per se tamen et ex sui naturæ leviolem fuisse asseverat. Ipsum consule, non secus ac Nicolai notas in eundem locum.

^e Omnes edit., *Et vere iuxta hanc sententiam*; omnes mss. magis commode, ut nos in textu.

^f Mss. duo. *Gemet., dicit esse seductam, medicatur*. Hi vero cod. sicut et alii duo Pratel. nimirum et Albin. reliquo tractatu avulso hic desinunt.

^g Rom. edit., *Commendationis suæ*. Typographi quidem hic error est, sed qui tamen deinceps propagatus fuit in cunctis edit. Parisinis.

et quotidie a jejunio solvit. ^b Qui secutus es errantem, sequere corrigentem. Ambo manducastis, cur sola jejunat; hoc est, ambo deliquistis, cur sola remedium quaerit errori?

CAPUT V.

Evam damnationis sententia in Sara tamquam solutam esse, sed multo magis in Maria, quæ virginitate integra Deum genuit, nec non ejusdem virtutis signum extulit. Quam impudenter ipsam virginem perseverasse negarint hæretici, quorum argumenta ex Evangeliiis petita diluuntur.

32. Veni, Eva, jam sobria; veni, Eva, etsi in te aliquando intemperans, sed jam in prole jejuna. Veni, Eva, jam talis, ut non de paradiso excludaris, sed rapiaris ad cælum. Veni, Eva, jam Sara, quæ parias filios non in tristitia, sed in exultatione: non in mœrore, sed risu. Isaac tibi multiplex nascetur. Veni iterum, Eva, jam Sara, de qua dicatur viro: *Audi Sarai uxorem tuam* (Gen. xxi, 12). Sis tu licet viro subdita, quia esse te decet; cito tamen solvistis sententiam, ut vir te audire jubeatur.

257 33. Si ^ctypum Christi illa pariendo a viro meretur audiri, quantum proficit sexus qui Christum, salva tamen virginitate, generavit! Veni ergo, Eva, jam Maria, quæ nobis non solum virginitatis incentivum attulit, sed etiam Deum intulit. Unde latus et exultans tanto munere dicit Esaias: *Ecce virgo in utero accipiet, et pariet filium, et vocabitur nomen ejus Emmanuel* (Esai. vii, 14), quod est interpretatum, *nobiscum Deus* (Matth. i, 23). Unde hoc munus? Non de terra utique, sed de cælo vas sibi hoc per quod descenderet Christus elegit, et sacra-

^a Edit. et quidam mss., *jejunium soloit*.

^b Illis ipsis verbis Ambrosium adversus Theodosium, dum ipsum post cædem Thessalonicensem Ecclesiæ aditu prohiberet, usum in ejus vita scripsit Paulinus; quam tamen sententiam in Ambrosianis operibus nusquam alibi reperire est.

^c In Isaac ad sacrificium paterna voluntate destinato figuram Christi exstitisse notius est quam ut probatione indigeat.

^d Non admodum felix vocabuli *Maria* interpretatio: sed cum moris esset, ut sæpe vidimus, Ambrosio nostro sermonis hebraici peritos in re simili consulere, illi a sciolo aliquo quem falso doctum existimarat, impositum esse credendum est. Quæ vero ejusdem dictionis etymologia proxime sequitur, potior est.

^e Omnes edit., *fontes Mara*; nimirum cum hebraico textu, et versionibus omnibus præterquam LXX. In his quippe ita legimus: *Ἥραρον δὲ εἰς Μερόρα, καὶ οὐκ ἠδυνάστο πύσιν ἐκ Μερόρα*. Ab eis autem mss. nostri nihil dissentit, nisi quod pro *Merrha* scriptorum imperitia exhibent *Mirra*.

^f Extra controversiam est episcopum tacito nomine hic indicatum Bonosum esse, cujus iudicium ad vicinos præsules remisit synodus Capuana. Verum quæ sedes episcopalis ipsius fuerit, obscurus est. Garnerius in suis ad M. Mercatorem commentariis iterum ac tertio, nempe pag. 115, par. II, pag. 130, et Dissert. I de Hæresi et libris Nestorii § 6, id sibi ducit palmarium, quam rem Baron. ad an. 389, Petavius tom. IV Ecclesiasticorum dogmatum lib. XIV, atque magni nominis scriptores ignotam sibi esse consueverunt, eam libri a Mercatore

tas vocavit. Unde et speciale Maria Domini hoc nomen invenit, ^d quod significat: Deus ex genere meo.

34. Dictæ sunt et ante Mariæ multæ: nam et Maria soror Aaron dicta fuit (Exod. xv, 20, 23); sed illa Maria amaritudo maris vocabatur. Venit ergo Dominus in amaritudinem fragilitatis humanæ, ut conditionis amaritudo dulcesceret, Verbi cœlestis suavitate et gratia temperata. Hoc significavit fons ^e Merrha per lignum dulcoratus; eo quod populus nationum amarus ante peccatis, vel caro nostra temperamento passionis Dominicæ in usus alteros mutaretur.

35. Egregia igitur Maria, quæ signum sacrae virginitatis extulit, et intemeratæ integritatis pium Christo vexillum erexit. Et tamen cum omnes ad cultum virginitatis sanctæ Mariæ advocentur exemplo, fuerunt qui eam negare virginem perseverasse. Hoc tantum sacrilegium silere jamdudum nolumus: sed quia causa vocavit in medium, ita ut ejus prolapsionis etiam ^f Episcopus argueretur, indemnatum non putamus relinquendum; et maxime quia et mulierem eam legimus, sicut qui in Cana Galilææ ipse Dominus ait dicenti sibi: *Vinum non habent, fili*, respondit: *Quid mihi et tibi est, mulier* (Joan. II, 3, 5)? Et alibi legimus quod dixerit Matthæus de Joseph et Maria: *Inventa est antequam convenirent, in utero habens de Spiritu sancto* (Matth. I, 18). Et infra: *Non cognovit eam, donec peperit* (Ibid., 19). Et iterum de Joseph: *Noluit eam traducere* (Matth. XII, 47). Et fratres Domini videntur significare, quod de Maria suscepti sint. Et Apostolus ait: *Postquam venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum factum ex 258 muliere, factum sub lege*

lucubrati, abs se autem primum vulgati beneficio innotescere, scilicet Sardicensi metropoli præfuisse. Certe quidem Garnerio favet, quod Bonosum causam, propter canones suffraganeis in primatem suum iudicandi jus non permittentes, Anysio Thessalonicensi ac Macedonibus episcopis tamquam vicinis demandatam asserit. Nihilominus tamen Luc. Holstenius in Annot. Geogr. de Patriarchatu Rom., pag. 122 et 123, Naissi, quam urbem hic et in Annot. ad Hortellium in Dacia locat, affirmat Bonosum illum sedem tenuisse. At enim objici posset eidem Holstenio, Bonosum, siquidem metropolis Sardicensis suffraganeus erat, a Capuensibus Patribus ex canonum præscripto remittendum fuisse ad primatem suum; nisi admodum credibile videretur illum jam ab eodem primatem condemnatum provocasse, cujus provocationis cognitionem Macedonibus commiserit Capuanus concessus. Etenim gravissimi momenti esse debet ab Holstenio citata Innocentii epistola; in ea quippe asseritur ordinatos a Bonoso in Naisitana Ecclesia fuisse presbyteros atque diaconos, quod soli proprio episcopo, non autem primati canones concedebant. Crediderimus igitur in mss. Garnerianis post vocem *Sardicensis* omissum aliquod verbum, puta provinciam, aut aliud ei cognatum. Hac de re consuli etiam potest, qui et Holstenium secutus est, cl. Hermannus Ambros. Vita: lib. VII, cap. 7. Non est autem prætermittendum Augustinum cognitam non videri eam hæresim, quando nullam illius in Catalogo suo facit mentionem; quin immo de Joviniani, cujus Bonosus fuit sector, hæresi agens, negat ullum episcopum qui eadem sese inflicti passus esset, usquam inventum:

(Gal. iv, 4). Quæ singula ^a enodanda nobis sunt ut qui illa legit, sermonis hujusmodi vinculo non alligetur. Respondeamus itaque suo ordine.

36. De mulieris nomine quid moveamur? Ad sexum retulit; non enim corruptelæ, sed sexus vocabulum est. Vulgi usus non præjudicat veritati. Denique virginitas primum hoc nomen accepit; nam cum sumpsisset Deus unam de costis Adæ, et supplevisset carnem in locum ipsius: *Ædificavit, inquit, eam in mulierem* (Gen. ii, 22). Utique adhuc virum non cognoverat, et jam mulier vocabatur. Rationem quoque nominis hujus Scriptura non tacuit dicens: *Quia dixit Adam: Os de ossibus meis, et caro de carne mea. Hæc vocabitur mulier, quoniam de viro suo sumpta est* (Ibid., 25). Quia sumpta est, inquit, de viro suo, non quia virum experta. Itaque quamdiu in paradiso fuit, mulier vocata est, et cognita viro non erat: ubi autem ejecta est de paradiso, tunc legitur quia Adam cognovit Evam mulierem suam, et tunc concepit et peperit filium (Gen. iv, 1). Primus igitur solutus est nodus.

37. Secunda questio, quia scriptum est, *Antequam convenirent, inventa est in utero habens* (Matth. i, 18). Consuetudo autem divinæ Scripturæ ea est, ut causam quæ suscepta est, astruat, ^b incidentem differat.

38. Quo solvitur etiam tertia quæstio, qua dictum est: *Non cognovit eam, donec peperit Filium* (Ibid., 19). Quid ergo? Postea cognovit? Minime. Denique habes scriptum: *Ego sum Deus, et donec senescatis, ego sum* (Esai. xlvi, 4). Numquid igitur postquam senuerunt, quibus *donec* dictum erat, Deus esse desivit? Item in prophetia David legimus: *Dixit Dominus Domino meo: Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum* (Psal. cix, 1). Numquid subjectis populis nationum, qui ante videbantur inimici, cum salutis auctorem negarent, simulacris servirent, ad dexteram Patris Filius sedere desivit, aut in perpetuum non sedebit?

39. Quid autem præjudicat Mariæ, si cælestis consilii mysterium Joseph non intellexit, et putavit virginem non esse, quam prægnantem videret? Resurrectionem ejus angeli ignoraverunt, quod significant

^a Edit., *notanda nobis sunt*; mss. melius, *enodanda*, etc. Porro objectiones illæ quæ hic collectim repræsentantur, novæ non erant, nec bononistarum propriæ; ut intelligere est ex Hieron. adversus Helv. et Epiph. adv. Antidicom.

^b Incidens causa sive quæstio secundarium caput est et minus præcipuum.

^c Rom. edit. ex uno cod. Vat., *principes vestri*: quod Augustinus etiam legit, cum LXX scilicet, in quibus, *οἱ ἀρχοντες ὑμῶν*. Ambrosiani tamen reliqui mss. ac vel. edit. *principes vestras*: quomodo etiam præferunt vers. Vulg. et Arab. Textus autem Hebraicus ac ceteræ versiones, *Attollite, portæ, capita vestra*. Quod autem Dominicam resurrectionem dicuntur ignorasse Angeli, hoc ipsum Ambrosius jam docuerat lib. ii in Luc. num. 15. Quam doctrinam similiter lib. iv de Fide, cap. 4, sicut et lib. de Initiandis cap. 7 reperies elocutione admodum similiter expositam. Eandem vero fusius enucleat auctor librorum de cælesti Hierarchia cap. 7, § 3, cujus

A versiculi: *Tollite portas, ²⁵⁹ c principes, vestras, et elevamini portæ æternales, et introibit Rex gloriæ. Quis est iste Rex gloriæ (Psal. xliii, 7, 8)? Interrogat quasi ignorent; et alii respondent: Dominus fortis et potens, Dominus potens in prælio, ipse est Rex gloriæ. Et repetivit Propheta eodem versiculos, et nihilominus illi quasi ignorantes iterum interrogaverunt; sic enim scriptum est: Tollite portas, principes, vestras, et elevamini portæ æternales, et introibit Rex gloriæ. Quis est iste Rex gloriæ (Ibid. 9, 10)? Quomodo ergo homo potuit divinum scire secretum, quod angeli nesciebant? Et in Esaiæ libro habes: Quis est iste, qui advenit ex Edom; rubor vestimentorum ejus ex Bosor (Esai. lxi, 1)? Et utique minus erat hominem resurrexisse, quam virginem parturisse. Etenim B jam Eliæ precibus, Elisæi orationibus mortui resurrexerant (III Reg. xvii, 22): numquam autem ante, numquam postea virgo generavit (IV Reg. iv, 17).*

40. Hoc autem opinatus est quod traderet eam quasi ream, antequam ab angelo moneretur (Matth. i, 20): postea autem quasi fidelis nec dubius virginitatis ejus servavit oraculum.

CAPUT VI.

Solutis aliis duabus circa eandem rem objectionibus, additur absurdum illud futurum fuisse, si Christus matrem in virginitate non perseveraturam elegisset, aut ei præclarissima virginitatis munera denegasset.

41. Nec illud moveat, quod ait: *Quia Joseph accepit conjugem suam, et profectus est in Ægyptum* (Matth. i, 24); desponsata enim viro conjugis nomen accepit. Cum enim initiatur conjugium (27, q. 2, *Cum initiatur, 1 et 2*), tunc conjugii nomen adsciscitur; ^d non enim defloratio virginitatis facit conjugium, sed pactio conjugalis. Denique cum jungitur puella, conjugium est, non cum virili admixtione cognoscitur.

42. Quod autem fuit desponsata connubio, ^e licet alibi plenius dixerimus, libere nunc satis est causam cælestis mysterii; ut ab his qui Mariam gravi utero cernerent, non adulterium virginitatis, sed desponsatæ partus legitimus crederetur. Maluit enim Dominus aliquos de sua generatione, quam de matris pudore dubitare.

D locum Angelicus doctor sibi objicit et solvit, i parte, quæst. 107, art. 4, ad 4, quem consule.

^d Planum fit ex hoc loco non in consummatione, sed in mutuo consensu, conjugii naturam constitui ab Ambrosio. Quæ quidem in re cum eo consentiunt Hieronymus, Augustinus et ceteri Patres: quos in hoc postea Gratianus in Decreto, Pet. Lombardus in lib. iv Senten., dist. 27, et alii canonistæ theologique secuti sunt.

^e Rom. edit. sola *cum alibi*, etc.; verum retinenda vox *licet* aliarum ac mss. auctoritate; plus enim hoc loco significatur quam exprimitur: atque adeo post voces, *plenius dixerimus*, mente utique supplendum videtur, *ac proinde facile esset plura dicere*. Hic porro indicatur expositionis in Lucam l. ii, ubi non solum hæc, sed et reliquis ejus objectionibus fuse respondetur. Et hinc etiam patet virum sanctum, dum supra dixit, *silere jamdudum maluimus*, non de doctrina ipsa, sed tantum de personis quas illic ex industria non indicaverat, intelligendum.

43. Fratres autem gentis, et generis, populi quoque consortium nuncupari docet Dominus ipse, qui dicit: *Narrabo nomen tuum fratribus meis: in media Ecclesiae laudabo te (Psal. xxi, 23)*. Paulus quoque **260** ait: *Oportebat ego anathema esse pro fratribus meis (Rom. ix, 3)*. Potuerunt autem ^a fratres esse ex Joseph, non ex Maria. Quod quidem si quis diligentius prosequatur, inueniet. Nos ea prosequenda non putauimus, quoniam fraternaliter nomen liquet pluribus esse commune.

44. An vero Dominus Jesus eam sibi matrem eligeret, quæ virili semine aulam posset iucestare cœlestem, quasi eam cui impossibile esset virginalis pudoris servare custodiam? Cujus exemplo cæteræ ad integritatis studium provocantur, ipsa ab hujusmodi quod per se cæteris propositum foret, munere **B** deviare.

45. Et quæ esset, ^b cui majus quam matri Dominus meritum reponeret, præmium reservaret? Nulli enim uberiora quam virginitati deputavit munera, sicut Scriptura nos docet. Sic enim per Esaiam Dominus locutus est: *Ne dicat spado, quia ego sum lignum aridum. Hæc dicit Dominus spadonibus: Quicumque custodierint præcepta mea, et elegerint quæ ego volo, et amplectentur testamentum meum, dabo illis in domo mea et in muro meo locum nominatum meliorem, et filiorum et filiarum nomen æternum dabo illis, et non deficient (Esai. lvi, 3 et seq.)*. Aliis promittit ut non deficient: matrem suam dedecere patiebatur? Sed non deficit Maria, non deficit virginitatis magistra; nec fieri poterat ut quæ Deum portaverat, portandum hominem arbitraretur: nec Joseph vir justus in hanc prorupisset amentiam, ut matri Domini corporeo concubitu nasceret.

CAPUT VII.

Ubi probatum est Mariam perseverasse in integritate virginea, ex eo quod in matrem discipulo data fuerit; confirmatur virginitatis propositum ab ea minime mutari potuisse, cujus tanta constantia in Filii passione, tantaque virtus in Baptistæ exultatione præfulserit.

46. Sed tamen Maria suis, non alienis moribus defendatur. Non defecit, ut dixi. Ipse testis est Filius Dei,

^a Hanc opinionem Hieronymus in cap. i Epist. ad Gal. refert ac refellit: cui quidem hæc in re communiter subscribit schola theologorum.

^b Ambrosianum hoc principium qui intemperatam Mariæ conceptionem defendunt, quam latissime solent extendere: contra vero illud intra certos limites restringendum autumant oppositæ sententiæ propugnatores. Et certe negari non potest, quin ei quandoque termini sui tribuendi sint: qua de re adis Th. Reinandum in *Diptyc. Marianis*, non uno loco.

^c Si quæ hoc fere toto capite dicuntur, cum libri ii in Luc. num. 130 et seq., nec non cum loco ejusdem argumenti ex Epist. ad Vercell. contuleris, tantam in illis deprehendes consensionem, ut tria hæc opera ejusdem auctoris esse non sis negaturus.

^d Duo sunt hoc loco animadvertenda: primum est utrum Ambrosius noster qui superioris capitis initio verum inter Mariam ac Joseph matrimonium visus est agnoscere, hic sibi ipse sit contrarius: alterum,

qui cum esset in cruce, discipulum matri commendabat ut filium: discipulo eam tradebat ut matrem (Joan. xix, 26, 27). Docuit hoc Joannes, qui mystica magis scripsit; alii enim Evangelistæ scripserunt quod in passione Domini terra contremuit, sol refugit, persecutoribus venia postulata est: iste dilectus Domini, qui e pectore ejus hauserat secreta sapientiæ, et piæ voluntatis arcana ab aliis dicta (Matth. xxvii, 51 et seq.) præteriens, **261** hoc diligentius prosecutus est, ut maternæ virginitatis perseverantiam suo iudicio comprobaret (Joan. xiii, 23); quasi filius de matris pudore sollicitus, ne quis eam tanto convicio temerariæ integritatis aspergeret.

47. Dignum quippe erat ut qui latroni veniam donabat, matrem dubio pudoris absolveret. Dicit enim ad matrem: *Mulier, ecce filius tuus. Dicit et ad discipulum: Ecce mater tua (Luc. xiii, 43)*. Ipse est discipulus, cui mater commendatur. Quomodo ^d marito uxorem tolleret, si fuerat Maria mixta conjugio, aut usum tori conjugalis agnoverat?

48. ^e Claudite ora, impii: aperite aures, pii: audite quid Christus loquatur. Testatur de cruce Dominus Jesus (Joan. xix, 26), et paulisper publicanum differt salutem, ne matrem inhonorem relinquat. Subscribitur Joannes testamento Christi. Legatur matri pudoris defensio, testimonium integritatis: legatur et discipulo matris custodia, pietatis gratia. *Et ex illo suscepit eam discipulus in sua (Ibid. 27)*. Non utique Christus faciebat divortium, non Maria relinquebat virum. Sed cum quo virgo habitare debebat, quam cum eo quem filii hæredem, integritatis sciret esse custodem?

49. Stabat ante crucem mater, et fugientibus viris, stabat intrepida. Videte utrum pudorem mutare potuerit mater Jesu, quæ animum non movit. Spectabat piis oculis filii vulnera, per quem sciebat omnibus futuram redemptionem. Stabat non degeneri mater spectaculo, quæ non metuebat peremptorem. Pendebat in cruce filius, mater se persecutoribus offerebat. Si hoc solum esset, ut ante filium prosterneretur, laudandus pietatis affectus, quod superstes filio esse volebat: sin vero ut cum filio moretetur, cum eodem gestiebat resurgere, non ignara mysterii quod genuisset resurrecturam: simul quæ publico usui im-

an scholastici ex hac Ambrosiana doctrina suam matrimonii rati a consummato distinctionem recte deducant. Sed a se minime dissidet sanctus doctor; id enim tantummodo hic negat, uxorem ex qua maritus liberos procreaverit, aut quæcum conjugalem habet consuetudinem, ab illo sine injuria avelli posse: contra vero eam quæ cum conjuge tamquam cum fratre semper vixerit, a viri contubernio segregari jus fasque esse; modo causa propter quam copulati fuerant, sublata sit. Atqui nullo modo hinc consequitur solvi hæc ratione vinculum conjugale, et eis qui sic fuerint separati, licere novum cum aliis inire conjugium; quod tamen inde confici posse memorati Theologi defendunt.

^e Hic septimi capitis initium erat: sed quia liquet illud, non secus ac duorum sequentium, alieno loco positum fuisse, ipsum perinde ac alia memoratorum capitum initia commodius alio transferri non dubitavimus: quod et fecimus.

pendi mortem filii noverat, præstolabatur si forte etiam sua morte publico muneri aliquid adderetur. Sed Christi passio adiutorio non eguit, sicut ipse Dominus longe ante prædixit: *Et respexi, et non erat auxiliator: et attendi, et nemo suscipiebat; et liberabo eos brachio meo (Esai. LXIII, 5).*

50. Quomodo ergo extorqueri potuit integritas Mariæ, quæ fugientibus apostolis, supplicia non metuebat, sed ipsa se offerebat periculis? Cujus tanta gratia, ut non solum in se virginitatis gratiam reservaret, sed etiam his quos viseret, integritatis insigne conferret. Visitavit Joannem Baptistam, et in utero matris priusquam nasceretur, exsilivit (*Luc. I, 41*). Ad **262** vocem Mariæ exsultavit infantulus, obsecutus antequam genitus. Nec immerito mansit integer corpore, quem tribus mensibus oleo quodam suæ præsentis et integritatis unguento Domini mater exercuit. Eademque postea Joanni Evangelistæ est tradita conjugium nescienti. Unde non miror præcæteris locutum mysteria divina, cui præsto erat aula cælestium sacramentorum.

CAPUT VIII.

Ezechielis testimonia, et potissimum quod habet de porta non aperienda, in Mariam quadrare; utpote per quam non reseratam transierit solus Christus, sicque illam confortaverit, ut postea ne Josepho quidem patefacta sit.

51. Nunc mihi dicant qui hanc quæstionem serunt, quid est quod ait Dominus per prophetam: *Nunc revocabo captivitatem Jacob, et miserabor adhuc domus Israel (Ezech. XXXIX, 25)*. Et infra, ^a *Congregabo, inquit, de gentibus eos, et congregabo illos de regionibus nationum, et sanctificabor in his in conspectu gentium: et scient quod ego sum Dominus Deus ipsorum, dum apparebo illis inter nationes; et non avertam amplius faciem meam ab eis, pro eo quod effudi iram meam in domum Israel, dicit Dominus (Ibid., 27 et seq.)*.

52. Et infra dicit propheta vidisse se in monte alto nimis ædificationem civitatis (*Ezech. XL, 2 et seq.*), cujus portæ plurimæ significantur; una tamen clausa describitur, de qua sic ait: ^b *Et converti me secundum viam portæ sanctorum exterioris, quæ respicit ad Orientem, et hæc erat clausa. Et ait ad me Dominus: Porta hæc clausa erit, et non aperiatur, et nemo transibit per eam; quoniam Dominus Deus Israel transibit per eam. Eritque clausa, quoniam dux hic sedebit in ea, ut manducet panem in conspectu Domini. Secundum viam ^c Ælam portæ intrabit, et secundum viam*

^a Ita vet. edit. ac mss. quibus favet versio Syriaca. Rom. autem edit. cum textu Hebr. et reliquis vers., *reducam*. LXX, *Ἐν τῷ ἀποστρέψαι με*, etc.

^b Rom. edit. cum textu Hebr. et omnibus omnino vers., *Et convertit me*: vet. autem edit. ac mss., *Et converti me*. Forte an Ambrosius pro *ἰπέστρεψα* in cod. suo legerit *ἰπέστρεψα*, facili mutatione.

^c Dictionem *Ælam* quæ aberat a cunctis edit. ex mss. restituiimus. Hanc etiam habent LXX quam aliæ versiones interpretantur: *viam portæ vestibuli, vel porticus*.

ejus exhibit (Ezech. XLIV, 1 et seq.). Quæ est hæc porta, nisi Maria; ideo clausa, quia virgo? Porta igitur Maria, per quam Christus intravit in hunc mundum, quando virginali fusus est partu, ^d et genitalia virginitatis claustra non solvit. Mansit intermeratum septum pudoris, et inviolata integritatis duravere signacula; cum exiret ex virgine, cujus altitudinem mundus sustinere non posset.

53. *Hæc, inquit, porta clausa erit, et non aperiatur*. Bona porta Maria, quæ clausa erat, et non aperiatur. Transivit per eam Christus, sed non aperuit.

54. Et ut doceamus quia portam habet omnis **263** homo, per quam Christus ingreditur: *Tollite, inquit, portas, principes, vestras, et elevamini portæ æternales, et introibit Rex gloriæ (Psal. XXIII, 7)*.

Quanto magis ergo porta erat in Maria, in qua sedit Christus, et exivit? Est enim et porta ventris. Unde ait Job sanctus: *Intenebrescant, inquit, stellæ noctis illius; quia non conclusit portas ventris matris meæ (Job. III, 9, 10)*.

55. Est ergo et porta ventris, ^e sed non clausa semper: verum una sola potuit manere clausa, per quam sine dispendio claustrorum genitalium virginis partus exivit. Ideo ait propheta (*Ezech. XLIV, 2*): *Porta hæc clausa erit: non aperiatur, et nemo transibit per eam, hoc est, nemo hominum; quoniam Dominus, inquit, Deus Israel transibit per eam. Eritque clausa, id est, ante et post transitum Domini erit clausa: et non aperiatur a quoquam, nec aperta est; quoniam habuit semper januam suam Christum, qui dixit: Ego sum janua (Joan. X, 7), quam nemo ab ea potuit avellere.*

56. Hæc porta ad orientem aspiciebat; quoniam verum lumen effudit, quæ generavit Orientem, peperitque Solem justitiæ. Audiant ergo imprudentes: *Clausam, inquit, erit hæc porta, quæ solum recipit Deum Israel. Is igitur de quo dictum est ad Ecclesiam: Quoniam confortavit serus portarum tuarum (Ps. XCLVII, 13), suam portam confortare non potuit? Sed confirmavit profecto, et servavit intactam. Denique non est aperta.*

57. Audiant igitur prophetam dicentem: *Non aperiatur, eritque clausa, hoc est, non aperiatur ab eo cui desponsabitur; non licebit enim ut aperiatur, per quam Dominus transibit. Et post eum, inquit, erit clausa, hoc est, non aperiet eam Joseph; quoniam dicitur ei: Noli timere accipere Mariam conjugem tuam; quod enim ex ea nascetur, de Spiritu sancto est (Matth. I, 20)*.

^d Locus hic difficultatem alterius e libro II Expos. in Lucam, quo maternam vulvam aperuisse Christus dicitur, penitus solvit. Ostendit enim illic Ambrosium eo modo non ob aliud locutum, quam ut Moysis elocutioni suam accommodaret: nihil autem ea significatum voluisse, nisi solum Christi exitum, sed virginitatis septis ac signis, qualia fuerant ante partum, in ipso partu et postea usque perseverantibus. Vide quæ citato libro Expos. in Lucam, col. 1360, num. 57, subnotavimus.

^e Edit. sed non omnis clausa semper.

CAPUT IX.

Quomodo variis symbolis virginitas significetur, quidve ex eorum singulis discere debeant sacræ virgines?

58. Porta ergo clausa virginitas est: et hortus clausus virginitas: et fons signatus virginitas. Audi, virgo, diligentius apertis auribus, et clauso pudore, aperi manus, ut te pauper agnoscat: claude ostium, ne temerator irrepat: aperi mentem, serva signaculum.

59. Virga quoque a radice virginitas est, sic enim scriptum est: *Exiet virga a radice Jesse, et flos a radice ejus ascendet (Esai. xi, 1)*. Non cavata est hæc virga, sed solida. Nemo ergo adurat virgam tuam, ut florem tuum custodias. Virga es, o virgo, non curveris, non inflectaris in terram, ut in te flos paternæ radicis ascendat.

60. Hortus clausus es, virgo, serva fructus tuos: **264** non ascendat in te spinæ, sed uvæ tuæ florent. Hortus clausus es, filia, nemo auferat sepem tui pudoris: quia scriptum est: *Et destruentem sepem mordebit serpens (Eccles. x, 8)*. Sed illam solam auferat, de qua dictum est: *Quid incisa est sepi (Gen. xxxviii, 29)*? Nemo parietem tuum destruat, ne sis in conculcationem. Paradisus es, virgo, Evam cave.

61. Fons signatus es, virgo, nemo aquam tuam polluat, nemo conturbet; ut imaginem tuam in fonte tuo semper attendas.

62. Porta clausa es, virgo, nemo aperiat januam tuam, quam semel clausit Sanctus et Verus, qui habet clavim David, qui aperit, et nemo claudit: claudit et nemo aperit (*Apoc. iii, 7*). Aperuit tibi Scripturas, nemo eas claudit: clausit pudorem tuum, nemo aperiat eum.

CAPUT X.

Innitur virginitatem coronam esse in manu Domini, quem unum non secundum perinde ac Patrem et Spiritum produunt Scripturæ. In hoc obijciunt Evangelii textum hæretici, at illo per alia testimonia soluto, fides catholica de Trinitate confirmatur.

63. Venio, inquit, cito, tene quod habes: nemo accipiat coronam tuam (*Apoc. iii, 11*). Quæ est corona tua, nisi illa de qua dictum est: *Et eris corona decoris in manu Domini (Esai. lxxii, 3)*?

64. Quis hoc dicit, nisi ille de quo dixit Ecclesiastes: *Est unus et non est secundus (Eccles. iv, 8)*? Quis est iste, nisi ille de quo dictum est: *Magister vester*

A unus est Christus (Matth. xxiii, 10)? Unus est, quia unigenitus Dei filius: quia solus, ut scriptum est: *Quia expandit cælum solus, et ambulat sicut in terra super mare (Job. ix, 8)*. Hic ergo non secundus, quia primus est: non est secundus, quia unus est: *Unus Deus pater, ex quo omnia, et nos in illo: et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia, et nos per ipsum (I Cor. viii, 6)*. Unus Deus Pater, ^a et unus Deus Filius, et unus Spiritus sanctus, sicut scriptum est: *Hæc autem omnia operatur unus atque idem Spiritus, dividens singulis prout vult (I Cor. xii, 11)*. Unus, inquit, quia unus Deus. Nullus secundus; quia quod vult facit, non quod imperatur. Unus ergo Pater Deus, et unus Dei Filius. Unus et unus, quia non sunt duo dii. Unus Filius; quia cum Patre unum **B** est, sicut ipse dixit: *Ego et Pater unum sumus (Joan. x, 29)*. Et unus Spiritus, quia unitas Trinitatis est, non ordine distincta, nec tempore.

65. Sed ^b dicunt lectum: *Ite, baptizate gentes in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti (Matth. xxviii, 19)*; et obijciunt, quia primo Patrem nominavit, secundo Filium, tertio Spiritum sanctum. Numquid ergo, quia dicit Evangelium: *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum (Joan. i, 1)*, inferiorem significavit Patrem; quia primo Verbum **265** Dei in principio semper esse ac fuisse memoravit? Aut cum dixit Apostolus: *In regno Christi et Dei (Ephes. v, 5)*, ordinem fecit? Aut cum dicit ipse Dominus Jesus: *Spiritus Domini super me, propter quod unxit me, evangelizare pauperibus misit me, prædicare captivis remissionem (Luc. iv, 18)*, eminentiorem Filio Dei Spiritum esse testatus est?

66. Advertis, virgo, quemadmodum ista solvantur. Aperi ad hæc aures tuas, os tuum claude. Aperi aures, ut fidem audias: claude os, ut teneas ^c verecundiam.

67. Deinde illud legunt, quia dixit: *In nomine Patris et Filii et Spiritus sancti*; et non intelligunt quod ante præmiserit: *In nomine*, inquit. Tres personas quidem significavit, sed unum Trinitatis nomen asseruit.

68. Unus itaque Deus, unum nomen, una divinitas, una majestas. Nullus ergo secundus: quia principium omnium Trinitas est, et Trinitatis primatus super omnia est. Ergo unus et non est secundus. Unus est, qui secundum non habet; quia unicus solus sine

^a Edit., et unus Dei Filius; mss., et unus Deus Filius. Magis commode.

^b Dubium hic incidere potest utrum in verbo dicunt intelligendi sint Bonosiani? Certe quidem neque Ambrosius supra c. 5, neque Bonosius in ea ep. qua sui iudicium ad Macedones episcopos remittit, hanc eis hæresim attribuit. Sed respondere non difficile est, in opere quod insituendæ virginitis causa susceptum esset, eum errorem qui ex diametro virginitati opponitur, ante omnia refutandum fuisse: in Capuensi autem synodo non agendum nisi de dogmate eisdem hæreticis proprio; cum illud quod ipsis atque Arianis erat commune, satis superque jam Ecclesiæ auctoritas confodisset. Quod tamen obiter hic refellere minime negligit idem præsul, quia qui Christi negaverit divinitatem, vix unquam de Mariæ virginitate

D perpetua recte sentiat. Porro non injuria hoc loco designari Bonosianos vel hinc intelligas, quod cum illis Photiniani, quos Christi æternitati hostes infensissimos ex Ariana hæresi pullulasse constat, ita postea confusi fuerint, ut hi amisso proprio nomine, in Bonosiacorum transierint appellationem, quemadmodum Gennadius lib. de Scriptor. Eccles. cap. 44 testificatur. Concilium etiam Arelat. ii, can. 16 et 17, docet ex Photinianorum errore venire Bonosiacos, licet quæ de utrorumque baptismo illic traduntur, indicent in eorum doctrina aliquid exstitisse discriminis. Adi quoque Gelasii decretum de lib. prohibitis, ubi conjungi ab eo videntur utrique hæretici.

^c Mss. verecundiam Dei. De illo legunt, etc. Minus concinne.

peccato, solus sine adjutorio, qui ait : *Respexi, et non erat adjutor* (Esai. LXXII, 5).

CAPUT XI.

Cum tantopere pro nobis laboraverit Christus, ei uni laborare nos oportere. Ipsum non legisecundum esse; nisi tantum quatenus homo est, quo sensu etiam novissimus appellatur. Et huc locus Ecclesiasticis atque Elisæi exemplantur adaptantur.

69. *Non est finis labori ejus* (Eccles. iv, 8); quia pro omnibus advocatus noster est apud Patrem, et infirmitates nostras suscepit, et pro nobis dolet, pro nobis infirmatur, sicut ait : *Æger eram, et non visitastis me* (Matth. xxv, 43).

70. *Cujus oculus non satiatur divitiis* (Ibid.); quia ipse est altitudo divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei, in quo sunt thesauri mysteriorum cælestium. **B** Cur ergo sæculo potius laboramus, et fraudamus animam nostram tantæ bonitatis dispendio, qui nulli alii nisi huic servire Domino debemus?

71. Hic ergo non est secundus. Ego certe hoc testimonium defero: lego quia primus est, lego quia non est secundus. Illi qui secundum aiunt, doceant lectione.

72. Sed dicit aliquis quia scriptum est : *Primus homo de terra terrenus, secundus homo de cælo cælestis* (1 Cor. xv, 47). ^a Verum attende quid dicat. *Secundus*, inquit, *homo*; quasi hominem secundum dixit. Et ego dico quia primus est secundum divinitatem, ante quem nullus: secundus autem secundum carnem, quia post Adam.

73. Ego plus dico, non solum ego secundum hominem, sed etiam novissimum. Denique sic habes scriptum : *Factus est primus homo Adam in animam viventem, novissimus Adam in spiritum vivificantem* (Ibid., 45). Vide clementiam Christi: ipse est **266** primus et novissimus. Qui primus erat, propter nos se novissimum fecit. Primus, quia per ipsum omnia: novissimus, quia per ipsum resurrectio. Descendit enim et projecit se, ut caderet, infra omnes se faciens ut omnes jacentes levaret.

74. Unde et ait Ecclesiastes : *Quia si ceciderit unus, alter eriget socium suum: et vix illi uni cum ceciderit, et non est secundus, ut eum erigat. Et quidem si dormiant duo, est calor illis: et unus, quomodo calefiet* (Eccles. ix, 4, 10, 11)? Hoc est, qui Christum habet secum, etsi ceciderit, resurget: etsi mortuus fuerit, reviviscet; quia ^c adest illi qui venit ignem in terram mittere (Luc. xii, 49). Denique et Elisæus cum puerum resuscitaret, insufflavit illi (IV Reg. iv, 34), ut infunderet vitæ calorem. Habeto ergo tecum hunc ignem in pectore tuo, qui te resuscitet; ne frigus tibi perpetuæ mortis irrepat.

^a Ita mss.; edit. autem, *Verum ante videamus de quo dicat*. Cæterum idem, Epiphonio teste, Photinus quoque objiciebat; unde optime id confirmatur, Photini discipulo, qualem Bonosum fuisse supra ostendimus, hic respondere sanctum doctorem.

^b Edit., *vix illi qui unicus ceciderit*; mss., *vix illi uni cum ceciderit*. Magis scite, LXX enim, *ὅταν αὐτῶ τῷ ἐνὶ ὄραν πέσῃ*, etc.

^c Omnes edit., *adest ille*; mss., *adest illi*. Optime,

75. Hic ergo juvenis se projecit, qui venit per Mariam, et infundebat vitæ calorem pectoribus audientium. Unde dicunt illi in Evangelio : *Nonne cor nostrum ardens erat in nobis, cum aperiret nobis Scripturas* (Luc. xxiv, 32)?

CAPUT XII.

Christum juvenis secundi nomine ab Ecclesiaste designatum cum aliis locis, tum hujus ipsius continuatione intelligi: cum igitur esse qui et transisse portam, et in ea sedens manducasse describitur.

76. Hic est juvenis secundus, ut dicit Ecclesiastes: *Vidi universos qui vivunt, qui ambulant sub sole cum juvene secundo, quis resurget pro eo* (Eccles. iv, 15)? Quis enim pro Christo resurget, cum ille pro omnibus resurrexerit, et in illo omnes resurrexerint, cum spem resurrectionis acceperint?

77. De Christo autem dictum liquet, quando advertis congruere istum locum cum benedictione vel prophetia Jacob, qui ait de Juda : *Quis suscitabit eum* (Gen. xlix, 9)? Non utique alter; quia ipse se suscitavit, sicut ipse ait : *Solvite templum hoc, et in tri-duo resuscitabo illud* (Joan. ii, 19). Hoc autem dicebat de templo corporis sui.

78. Illud quoque vere Christo convenit soli, quod addidit : *Non est finis omni populo ejus* (Eccles. iv, 16); quia populus Christi innumerabilis finem non habet, cui fides resurrectionis æternæ ^e perpetuæ vitæ acquirit ætatem. Secundum carnem itaque et juvenem dictum, et cadere vel resurgere dubium non est. Denique et illud annexuit; quia optimus puer pauper et sapiens (Ibid. 13): pauper enim factus est, cum dives esset.

79. Ipse ergo rex Israel transivit hanc portam, ipse dux sedit in ea; quando Verbum caro factum est, et habitavit in nobis (Joan. i, 14), quasi Rex sedens in aula regali uteri virginalis, vel in olla ferventi, sicut scriptum est : *Moueb aula spei, vel olla spei meæ* (Psal. lxxix, 10). Utrumque enim diversis in codicibus invenitur. Aula regalis est virgo, quæ non est viro subdita, sed Deo soli. Est et olla **267** uterus Mariæ, quæ Spiritu ferventi qui supervenit in eam, replevit orbem terrarum, cum peperit Salvatorem.

80. Qui manducavit in porta sedens (Ezech. xliiv, 5), utique cibum illum de quo dicit : *Meus cibus est ut faciam voluntatem Patris mei qui in cælo est* (Joan. iv, 34).

CAPUT XIII.

Mariæ virginitatem pulchre designari per ollam ac nubem levem: hujus nubis pluviam pleribus typis in

ut referatur ad eum qui ceciderit, et relativi qui subintelligatur antecedens is aut alius. Infra vero ubi edit. vet. ac mss., *Hic ergo juvenis*, ultimæ voci spongiam induxit Rom. edit. Non satis recte.

^d Rom. edit. sola, *quis resurget cum eo*; sed aliarum et mss. lectioni favent etiam LXX, quorum hæc verba sunt, *ὅς ἀναστήσεται αὐτοῦ*, etc., his etiam nec discrepant aliæ versiones.

^e Mss., *perpetuitate acquirat ætatem*.

valeri fœdere præsignatam a virginibus colligi, non secus ac effocissimum illius ollæ unguentum excipi oportere; nec paupertatem ab ullo prætexendam, sed adhibendam præparationem.

81. O divitias Marianæ virginitatis! Quasi olla feruit, et quasi nubes pluit in terras gratiam Christi; scriptum est enim de ea: *Ecce Dominus venit sedens super nubem levem* (Esai. xix, 1). Vere levem quæ conjugii onera necivit: vere levem, quæ levavit hunc modum de gravi fœnore peccatorum. Levis erat, quæ remissionem peccatorum utero gestabat. Denique levavit Joannem in utero constitutum, qui ad vocem ejus exsilivit, et infans exsultavit in gaudio, prius sensu devotionis quam spiritus infusione vitalis animatus (Luc. 1, 41).

82. Excipite igitur, excipite, sacræ virgines, nubes hujus pluviam spiritalem, temperamentum flagrantiae corporalis; ut corporis omnes restinguatis ardores, atque interna mentis vestræ humescant. Hujus imbrem nubes sacratæ patres nostri annuntiaverunt vobis salutem mundi futuram (Ps. lxxi, 6). Hunc imbrem significabant esse venturum stillicidia stillantia super terram, quæ Hierobaal poposcit et meruit. Bonam nubem sequimini, quæ fontem intra se genuit, quo rigavit orbem terrarum (Judic. vi, 36 et seq.). Excipite ergo voluntariam pluviam, pluviam benedictionis, quam hæreditati suæ Dominus effudit. Excipite aquam, et non effluat vobis; quia nubes est, diluat vos, et sacro humore perfundat; quia olla est, spiritu vaporet æterno.

83. Excipite itaque ex hac Moabitide olla gratiæ cœlestis unguentum, nec verecimini ne deficiat: quod exinanitum est, et plus redundat; quia in omnem terram odor ejus exivit (Ps. lxx, 10), sicut scriptum est: *Unguentum exinanitum est nomen tuum; ideo adolescentulæ dilexerunt te* (Cant. 1, 2). Descendat istud unguentum in ima præcordia, viscerumque secreta, quo non deliciarum odores sancta Maria, sed divinæ gratiæ spiramenta redolebat.

84. Hæc pluvia Evæ restinxit appetentiam: hoc unguentum fœtorem hæreditarii erroris ~~266~~ abstersit, hæc unguentum Maria soror Lazari in pedes Domini effudit, et tota domus pio repleta odore fragavit (Joan. xii, 3).

85. Nec ulla se pauperem putet, nulla se arbitretur inopem, nulla metuat ne pretiosam hoc unguen-

tum emere non possit, aut fontem istum putet esse venalem. Qui sitiis, inquit, *ite ad aquam: et quicumque non habetis argentum, ite et emite, et bibite sine argento* (Esai. lv, 1). Et supra ait: *Gratis venundati estis, et sine argento redimemini* (Esai. lxi, 3). Ideo pauper factus est Dominus, cum dives esset; ut eum omnes emant, et egenos præcipue sua paupertate locupletet.

86. Parate igitur vasa Domini, ut excipiatis hunc fontem aquæ vivæ, fontem virginitatis, integritatis unguentum, odorem fidei, et suavis misericordiæ gratia florulentum. Induamini agni ejus innocentiam, qui cum malediceretur, non renaledixit: cum percuteretur, non repercussit (I Petr. ii, 23).

CAPUT XIV.

B Quo virgines acrius impelluntur ad Mariæ imitationem, ostenditur multa quæ mystice dicta sunt de Ecclesia, eidem quoque Desiparæ virgini competere.

87. Hanc imitamini, Alia, cui pulchre convenit illud quod de Ecclesia prophetatum est: *Speciosi facti sunt gressus tui in calceamentis, filia Aminadab* (Cant. vii, 1);^d eo quod speciose Ecclesia Evangelii prædicatione processit. Speciose procedit anima, quæ corpore velut calcamento utitur; e ut quo velit, suum possit sine impedimento ullo circumferre vestigium.

88. In hoc calcamento speciose processit Maria, quæ sine ulla commixtione corporeæ consuetudinis auctorem salutis Virgo generavit. Unde egregie Joannes ait: *Non sum dignus solvere corrigium calceamentorum ejus* (Joan. 1, 27), id est, non sum dignus Incarnationis mysterium comprehendere angustiis mentis humanæ, atque inopis villitate sermonis absolvere. Unde et Esaias dicit: *Generationem ejus quis enarrabit* (Esai. lxxxiii, 8)? Speciosi ergo gressus vel Mariæ vel Ecclesiæ; quoniam speciosi pedes evangelizantium.

89. Quam pulchra etiam illa quæ in figura Ecclesiæ de Maria prophetata sunt; si tamen non membra corporis, sed mysteria generationis ejus intendas! Dicitur enim ad eam: *Moduli femorum tuorum similes torquibus, operi manuum artificis. Umbilicus tuus crater tornatis non deficiens mixto. Venter tuus sicut acervus tritici muniti inter lilia* (Cant. vii, 1 et seq.); eo quod e continens sibi in omnibus Chri-

^a Edit., in animæ præcordia; mss., in ima præcordia.

^b Mss., gratiæ florulentam induamini, etc.

^c Ita edit. mss. autem, *svi dictum est: Speciosi, etc.* Iterum vero ubi edit., *eo quod speciose Ecclesia*, mss. habent, *eo quod speciosa*; minus concinne, ut sequentia docent.

^d Mss. duo, *eo quod speciosa Ecclesia*.

^e Sententia in ms. uno sic invertitur, *ut quo possit, suum vestit*, etc.

^f Vet. edit., *opera manuum artificis*; Rom., *opere manuum artificis*; mss. denique, *operi manuum artificis*. LXX autem omnibus fere patrocinantur; eorum enim mss. partim legunt, *ἔργον τεχνίτου*, partim, *ἔργον χειρῶν τεχνίτου*. Infra vero ubi vet. edit. ac

mss., *minuti inter lilia*, Rom. edit. restituit, *muniti*, etc.: quæ quidem videtur vera lectio, cum LXX constanter præferant, *πεπραγμένοι ἐν χριστοῖς*.

^g Ita mss. nisi quod habent *onerare*, pro quo *honorare* ex edit. retinimus: totum vero locum eadem edit. exhibent in hæc verba, *continens sibi sit in omnibus Christi ortus. Sicut victores, etc.* Idem autem est hoc loco *continens sibi*, atque sibi congruens et coherens; quo significatum voluit sanctus Doctor Christum in ortu suo perfectiones tam inter se connexas habuisse, ut coronam efficere quodammodo videantur. Cæterum quod significat moris fuisse ut certaminum victores torquibus donarentur, tam crebra scriptorum testimonia exploratum faciunt, ut de illis in medium proferendis non sit laborandum.

sti ortus ex Virgine, sicut victores solent sæcularium præliorum, strenuorum virorum **269** donatis torquibus honorare cervices; ita jugum nostrum levavit, ut fidelium colla virtutis insignibus coronaret.

90. Vere autem alvus ille Mariæ crater tornatilis, in quo erat Sapientia, quæ miscuit in cratere vinum suum, indeficientem cognitionis piæ gratiam divinitatis suæ plenitudine subministrans (*Prov. ix, 2*).

91. In quo virginis utero simul acervus tritici, et lili floribus gratia germinabat; quoniam et granum tritici generabat, et lilium. Granum tritici secundum quod scriptum est: *Amen, amen dico vobis, nisi granum tritici cadens in terram, mortuum fuerit, ipsum solum munit* (*Joan. xii, 24*). Sed quia de uno grano tritici acervus est factus, completum est illud propheticum: *Et convalles abundabunt frumento* (*Ps. lxxiv, 14*), quia granum illud mortuum, plurimum fructum attulit. Hoc itaque granum omnes homines perpetua cælestium munerum esca saturavit: consummatumque est illud prophetici oris eloquium, dicente eodem David: *Cibavit eos ex adipe frumenti, et de petra melle saturavit eos* (*Ps. lxxx, 17*).

92. In hoc grano esse etiam lilium divina testantur oracula; quia scriptum est: *Ego sum flos campi, et lilium convallium: sicut lilium in medio spinarum* (*Cant. ii, 1*). Christus erat lilium in medio spinarum, quando erat in medio Judæorum.

CAPUT XV.

Virgines quodam singulari modo dici posse lilia Christi; Christum vero ipsum recte per acervum tritici liliis circumdatum adumbrari; quippe qui et Ecclesiam secundaverit, et diversorum retulerit coronas certaminum.

93. Audi, virgo, quid dicat: *Lilium, inquit, convallium* Christus, id est, humilium animarum et mitium. Esto ergo mitis, humilis, atque mansueta, ut in te sicut lilium germinet Christus. De quo et alibi habes: *Labia ejus lilia a stillantia myrrham primam* (*Cant. v, 13*); id est, qui Christi passionem loquuntur et suo ore concelebrant, ac mortificationem ejus in suo circumferunt corpore, Christi lilia sunt; specialiter sacræ virgines, quarum est splendida et immaculata virginitas. Unde plerique accipiunt quod Ecclesia videatur dicere: *Ego sum flos campi, et lilium convallium*: quæ in hac convalle istius mundi gratiam boni odoris exhalat, sedulæ confessione pietatis. Denique et alibi dicit: *Frater meus descendit in hortum suum, in phialas aromatis, pascere in hortis, et colligere lilia. Ego fratri meo, et frater meus mihi, qui pascit inter lilia* (*Cant. vi, 1, 2*).

94. Ex illo ergo utero Mariæ diffusus est in hunc mundum acervus tritici muniti inter lilia; quando natus est ex ea Christus, cui dicit propheta David:

Si quis tamen plura desideret, adeat Vegetium lib. xi, cap. 27, et Lipsium de Milit. Rom., lib. v, p. 209, ubi ad eum morem nunc usitatos equestrium ordinum torques acceptos refert.

^a Edit. *Distillantia myrrham plenam*; sic enim *LXX, σταζόντα σμύρναν πλήρη*. Mss. tamen, et vulgata

Benedices coronam anni benignitatis tuæ, et campi tui replebuntur ubertate. Pinguescent fines deserti, et exultatione colles accingentur. Induti sunt arietes ovium, et convalles abundant frumento; etenim clamabunt, et hymnum dicent (*Ps. lxxiv, 12 et seq.*).

95. Quis est annus Dominicæ bonitatis, nisi ille de quo dictum est: *Tempore accepto exaudivi te, et in die salutis adjuvi te* (*Esai. xlix, 8*); quando populorum fide ^b Ecclesia abundavit, justitiam induit sacerdotes? Unde et Apostolus dicit: *Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis* (*II Cor. vi, 2*); quando venit Dominus prædicare annum Domini acceptum, et diem retributionis, sicut in Evangelio suo ipse memoravit dicens: *Spiritus Domini super me, propter quod unxit me, etc.* (*Luc. iv, 18*).

96. Tunc ergo Dominus operibus suis et gloria et honore sui tempus coronavit adventus; totus enim ille annus conversationis ejus in hoc mundo diversarum habuit certamina passionum. Vicit Herodem parvulus (*Matth. ii, 16*), de quo in passione infantium triumphavit. Esurivit, sitiivit, pro nobis vapulavit, pro nobis contumeliarum indigna toleravit, crucem ascendit, mortuus est pro nobis.

CAPUT XVI.

Virginibus exeundum obviam Christo, et qua ratione.

Hunc quidem a matre coronatum esse; sed tamen de ipsius divinitate non ambigendum. Sumendam itaque perfectam fidem in esca illa quam paravit Jacob, et in stola quam prudens mulier contexuit, præfiguratam; ut virgo benedictiones a Christo consecuta, in homine Deum videat, immo vero Christum induat, simulque omnium ornamenta virtutum.

97. Vides quanta ^c certamina! Sed tamen non avarus exactor præmii, cui abundavit una cælestis corona virtutis. Unde egredimini, filiæ Hierusalem, sicut vos hortatur Scriptura divina in Canticis canticorum: *Egredimini et videte regem Salomonem in corona, qua coronavit eum mater ejus in die sponsalium ejus, et in die jucunditatis cordis ejus* (*Cant. iii, 11*); quia fecit sibi, inquit, *charitatem a filiabus Hierusalem*, hoc est: *Egredimini ex his angustiis et sollicitudinibus corporalibus, egredimini ex hac delectatione carnali, et peregrinamini de corpore, ut adesse Domino possitis; quoniam qui in carne sunt, Domino suo placere non possunt. Dicitur ergo vobis quia non estis in carne, sed in spiritu* (*Rom. viii, 8, 9*), si potueritis comprehendere Salomonis veri illius pacifici charitatem, quam fecit sibi ipse; et ideo coronam accepit a matre.

98. Beata mater Hierusalem, beatus et Mariæ uterus, qui tantum Dominum coronavit. Coronavit eum quando formavit: coronavit eum, quando generatio *stillantia myrrham primam*; textus Hebr. *myrrham transeuntem*.

^b Omnes edit., *Ecclesiam sæcundavit, justitia, etc.* Mss. autem ut in contextu.

^c Voci certamina, edit. addunt *passus est*: quod elegantius subintelligitur in mss.

vit ; quia etsi ^a eum sine aliqua sui operatione formaverit (quia Spiritus sanctus supervenit in virginem ; unde et ipse **271** ait : *Inoperatum meum viderunt oculi tui*), tamen hoc ipso quod ad omnium salutem eum concepit et peperit, coronam capiti ejus æternæ pietatis imposuit ; ut per fidem credentium fieret omnis viri caput Christus. Inoperata est ergo et caro Christi, quem ut Maria virgo conciperet, inusitato quodam novoque Incarnationis mysterio, sine ulla virilis seminis admixtione, divinæ gratia dispositionis, quod erat carnis, assumpsit ex Virgine, atque in illa novissimi Adam immaculati hominis membra formavit.

99. Hominem audis, sed supra hominem intellige ; quia scriptum est : *Non coques agnum in lacte matris suæ* (Exod. xxxiv, 26). Et alibi legis : *Et homo est, et quis agnoscet eum* (Jerem. xvii, 9)? Ergo non debes agnum illum, in quo plenitudo divinitatis corporaliter inhabitat (Coloss. ii, 9), conditionis humanæ viribus æstimare, et majestatem incomprehensibilis potestatis ^b degeneris cognitionis infirmitate concludere. Non enim illum perfectæ fidei cibum Jacob coxit in lacte, quo Isaac pater ita est delectatus, ut ei prærogativam omnem benedictionis prophetica sobrietate conferret (Gen. xxvii, 25). Et ideo Apostolus scripsit succum lactis tenuis cibum esse doctrinæ dicens : *Quia omnis qui alitur lacte, expers est verborum justitiæ* (Hebr. v, 13); parvulus enim est, perfectorum autem est solida esca.

100. Et tu ergo, filia, sume stolam illam ^c mulieris pia operatione contextam, quæ manus suas aperit pauperi, et lucerna ejus non exstinguitur in tota nocte (Prov. xxxi, 19 et seq.) : atque indue te, et hujusmodi epulas affer ad patrem, ut dicat : *Quid est quod tam cito invenisti, filia* (Gen. xxvii, 20 et seq.)? laudans in tenera adhuc ætate prudentiam, piæ quoque devotionis affectum. Et dicat tibi : *Accede ad me, filia; odoratusque odorem vestimentorum tuorum benedicat te dicens: Ecce odor filia: meæ, sicut odor agri pleni quem benedixit Dominus; et, det tibi Deus a rore cæli desuper, et ab ubertate terræ abundantiam.* Atque his adjungat : *Qui maledixerit tibi, maledictus erit : et qui benedixerit te, benedictus erit.*

101. Hac stola indutus Jacob hominem vidit, et ab eo quasi a Domino Deo benedictionem poposcit, et **D** appellavit locum, *Visio Dei* (Gen. xxxii, 26 et seq.). Hac

^a Cave putes hic negari ab Ambrosio purissimam virginem vere Dei genitricem habendam esse. Sed locum interpretare comparate ad ^b hos hæreticos quos, ut vidimus, confutando, suscepit. Etenim ut Mariæ virginitatem semper mansi-se intaminatam, et divinitatem Christo abjudicandam non esse probet, satis est si doceat eandem Deiparam, sine ullo genitali congressu, sanæ Spiritus opera concepisse. Alioqui enim quomodo Maria negari posset tantumdem Christi generationi, quantum cæteræ matres liberorum suorum, contulisse, quæ illum, ut Ambrosianis verbis utamur, *formavit, generavit, concepit, ac peperit.* Verum de his iterum lib. iii, de Fide, c. 7.

^b Rom. edit. sola, *degeneris cognitionis infirmitate.* Non incommode.

PATROL. XVI.

A stola indutus vidit illam stolam Christi, de qua ait : *Lavabit in vino stolam suam* (Gen. xlii, 11). Et benedixit etiam Joseph dicens : *Filius meus amplius Joseph, filius meus amplius, zelatus filius meus adolescentior, ad me revertere* (Ibid., 22), significans Dominicæ resurrectionis insigne. Et addidit : *Benedictio patris tui et matris tuæ prævaluit super benedictiones montium manentium, et desideria collium æternorum* (Ibid., 26), id est, ^d super regem gratiæ.

102. Hanc sume stolam, ut induas Christum, atque in ejus agnitione renoveris. Indue ergo sicut electa Dei viscera misericordiæ, benignitatem, humilitatem, patientiam, modestiam, charitatem, quæ est unitatis vinculum (Coloss. iii, 12 et seq.) ; ut nemini quidquam debeas, nisi ut invicem sororem tuam **272** diligas : nec gratiæ ejus invidias, sed quo probatiorem videris, imiteris ; ut sit in te pax Christi et gratia, et verbum Dei habitet in corde tuo, atque hujus mundi ^e fugias cogitationes.

103. Semel mundo mortua, ne, quæso, tetigeris, ne atlantuareris quæ sunt istius sæculi : sed semper in psalmis et hymnis et canticis spiritualibus abducas te ab hujus sæculi conversatione, non homini, sed Deo cantans (Coloss. ii, 20 et seq.). Et sicut sancta faciebat Maria (Luc. ii, 19), conferas in corde tuo. Quasi bona quoque agnicula ruminas in ore tuo præcepta divina, ut dicas et tu : *Exercebor in mirabilibus tuis* (Psal. cxviii, 27). Nec dormitet aut stillet ^f anima tua præ tadio. Stillicidia enim ejectione hominem in tempore hyemali de domo sua : anima autem perfecta non stillat, in qua nulla graviore est rima peccati ; sed manet in domo sua, et inoffensæ habitationis novitate lætatur et fruitur. At si aliquid forte nutaverit, dicas : *Confirma me in verbis tuis* (Psal. cxviii, 28).

CAPUT XVII.

Aguntur Deo gratiæ quod angelorum vita in paradiso quondam perdita jam fulgeat in virginibus ; quodque mundo Christum edere, atque Hebræos per mare educere aigna fuerit virginitas. Post hæc Ambrosia ipsa Deo commendatur ac offertur, ut suum in ea tueatur munus, et ad spirituales partus cælesti connubio illam conjungat, virtutes dotis atque ornamentorum loco tribuat, quarum beneficio Sponsum suum tenere mereatur. Denique Christus obsecratur, ut famulam suam lætus excipiat.

104. Nunc ad te, decursis omnibus, ^g Pater gratiæ,

^e Edit., *mulieris, piæ operationis studio contextam;* mss. vero ut nos in textu.

^d Ita edit. omnes : mss. vero, *super regem gratia.* Quid si legamus, *super legem gratia?* Sane huic conjecturæ sensus videtur patrocinari ; nec tamen absurdæ aliæ dicitur lectones.

^e Gill. edit. in marg. et Rom. in textu, *fugias contagiones;* aliæ et mss., *fugias cogitationes;* nihilo deteriori sensu.

^f Mss., *anima tua pretiosa.* Non satis recte. Porro si locum hunc et quæ Comment. in psal. xviii, serm. 4, num. 15, disputantur, inter se contuleris, idem lucem ex illis accipiet non mediterem.

^g Edit., *Pater gloriæ..... incessabiles gratias agimus.*

vota converto, cujus pietati innumerabiles gratias agimus, quod in virginibus sacris angelorum vitam videmus in terris, quam in paradiso quondam amiseramus. Quid enim vel ^a ad imitanda virginum studia, confirmandamque virtutem, vel ad concelebrandam virginitatis gloriam plus conferre potuisti, quam ut Deus ex virgine nasceretur? ^b Amplius nobis profuit culpa, quam nocuit: in quo redemptio quidem nostra divinum munus invenit.

105. Sed ipse quoque unigenitus Filius tuus venturus in terras suscipere quod amissum est, purioris carnis suæ generationem reperire non potuit, quam ut habitationi propriæ cœlestis aulae virginis dedicaret; in qua esset et immaculatæ castitatis sacrarium, et Dei templum.

106. Quid autem illud atexam, quod divino tuo munere cum sanctis Moyse et Aaron (*Exod. xv, 20*) virgo Maria pedes per fluctus duxit Hebræorum exercitum? Relinquo vetera, privata non quæro: satis est ista nobilitas familiæ virginali.

107. Te quæso ut tuearis hanc famulam tuam, quæ tibi servire, tibi animam suam, tibi integritatis suæ studium dicere præsumpsit. Quam **273** sacerdotali munere offero, affectu patrio commendo; ut propitius et præsul conferas ei gratiam, quo cœlestium thalamorum inmorantem adytis Sponsam excutiat, mereatur videre, introducatur in cubiculum Dei sui regis: mereatur audire dicentem sibi: *Ades huc a Libano, Sponsa, ades huc a Libano; transibis et pertransibis a principio fidei* (*Cant. iv, 8*); ut transeat sæculum, ad illa æterna pertranseat.

108. Intende igitur, Pater, in tuum munus, cui sanctificando nullius consilium quæstisti: sed illi sine ullo petitorum atque arbitro tantam contulisti gratiam, quantam ante oracula divina credere nemo potuisset, ut in suo utero Deam virgo portaret. Cujus prærogativa muneris provocata crebrescunt studia virginitatis, et sacræ integritatis exempla. Quibus hæc quoque famula tua ad hujusmodi virtutis gratiam læcessita, tuis assistat altaribus, ^c non rutilanti cæsarie flavum deferens crinem flammeo nuptiali dictum: sed illum crinem quo evangelica illa mulier sancta Maria pedes Christi sedula pietate deterisit, et domum totam effuso implevit unguento, sacro offerens velamine consecrandum (*Joan. xii, 3*).

109. Adest puella, quam non nuptiarum festa, ^d non præcænia, non onerati pondus uteri, votivo nupturibus dolore sollicitent: sed quæ immaculatos sibi fidei partus et pietatis exposcat; ut in utero accipiat de Spiritu sancto, et spiritum salutis Deo feta partu-

^a Mss. duo, *ad invitanda virginum studia.*

^b Eodem sensu lib. de Jacob, et vita beata, cap. 6, num. 21: *Factu est mihi culpa mea merces redemptionis; per quam mihi Christus advenit*, etc. Item in psal. xxviii, num. 20: *Felix ruina, quæ reparatur in melius. Et alibi passim habentur non absimilia.*

^c De variis nubentium ornamentis, nuptialibusque ritibus multa nec indigna scitu habent Baron., Brissonius, Ant. et Franc. Hoffmanni, Jos. Laurentius Polymathia lib. iii, synopsis 3, de Sponsalibus et nuptiis antiquorum: nec non synopsis 15, de Nuptialibus le-

riat. Sed ut ista procedere possit meritorum gratia, tu, Deus Pater omnipotens, suffragia commendationis adijunge; non enim solitaria dos pudoris est. Succingat ^d sacræ virginitatis crinem modestia, sobrietas, continentia; ut virtutum accincta comitatu, purpureo Dominici cruoris redimita velamine, mortificationem Domini Jesu in sua carne circumferat; hæc sunt enim meliora velamina, quæ sunt indumenta virtutum, quibus culpa obtexitur, innocentia revelatur.

110. His igitur famulam tuam indue vestimentis, quæ in omni tempore munda sint; mundum enim manet, quidquid nulla interveniens culpa fuscaverit, ut ei jure dicatur: *Quoniam placuerunt Deo facta tua* (*Eccl. ix, 7, 8*). In omni tempore sint vestimenta tua candida, et oleum in capite non desit, quo faces suas mysticas possit accendere; ut cum venerit Sponsus, inter illas sapientes virgines (*Math. xxv, 10*) cœlesti thalamo digna numeretur, quæ devotionis ac fidei suæ, gravitatisque lumine munus sacræ professionis illuminet.

111. Tuere igitur ancillam tuam, ^e Pater charitatis et gloriæ, ut quasi in horto clauso et fonte signato teneat claustra pudicitia, signacula veritatis. Agrum suum colere noverit ^f quem colebat sanctus Jacob; et sexagesimos ex eo centesimosque fructus capesset. In hujus virtutibus et fortitudinibus **274** agri suscite in ea gratiam, et resuscites charitatem. Inveniat quem dilexit, teneat eum, nec dimittat eum; donec bona illa vulnera charitatis excipiat, quæ ^g oculis præferuntur. Semper parata noctibus et diebus toto spiritu mentis invigilet (*Cant. v, 7*), ne nunquam Verbum eam inveniat dormientem. Et quoniam vult se dilectus ejus sæpius quæri, ut exploret affectum; recurrentem sequatur, exeat fides et anima ejus in verbum tuum peregrinetur a corpore, ut adsit Deo: vigilet cor ejus, caro dormiat, ne male incipiat vigilare peccatis.

112. Tu, Domine, adijunge alios sacræ virginitatis ornatus, adijunge sedulos pios cultus; ut noverit possidere vas suum, noverit humiliari: dilectionem teneat, veritatis numerum, pudoris septem. ^h Non pineæ velamen ejus, non vincant cupressi, pudicitiam ejus non turtures, simplicitatem ejus non vincant columbæ. Sit in corde simplicitas, in verbis modus, erga omnes pudor, pietas erga propinquos, circa egenos et pauperes misericordia: quod bonum est teneat, ab omni specie abstineat mala: veniat super eam benedictio morituri, et os viduæ benedicat eam (*Job xxix, 13*).

gibus, etc.

^d Duo mss., *sacræ virginis crinem.*

^e Idem mss., *Pater claritatis et gloriæ.*

^f Edit. rom., *quem colebat sanctus Isaac.*

^g Is. Casaubonus, Notis in Treb. Pollionem, pag. 207, num. 42, de quibusdam Gallieni Caesaris versibus minus pudicis agens, hæc Ambrosii locum citat, cui et subjungit: *Non dubito virum sanctum et facundum imitatum esse hunc Gallieni locum, et a sensu minus honesto ad honestum ac pium tradidisse.*

115. *Pone ut signaculum verbum tuum in corde ejus, ut signaculum in brachio ejus (Cant. viii, 6); ut in omnibus sensibus et operibus ejus Christus eluceat, Christum intendat, Christum loquatur. Aqua multa ejus non possit a extinguere charitatem, nec persecutionis gladius, nec periculum: sed confirmata in omni opere bono atque verbo, gloriam tuam induat, et in tua gratia conversetur in hoc mundo. Sanctifices eam in veritate, in virtute confirmes, in charitate connectas, atque ad illam pudicitiae et integritatis caelestem gloriam, coronam illibatam, immaculatamque divino tuo favore perducas; ut illic Agni sequatur vestigia, et in meridiano pascatur, in meridiano maneat, b nec in grege sodalium incedat: sed agnis tui admixta, sine offensione versetur comes virginum, pedissequa Mariarum (Apoc. xiv, 4; B Cant. i, 6).*

^a Omnes edit., *excludere charitatem, nec persecutio, nec gladius.*

^b Ita mss.; edit. autem, *nec in grege sodalium in-*

114. *Egredere itaque tu, Domine Jesu, in die sponsalium tuorum, suscipe jamdudum devotam tibi spiritum, nunc etiam professione; imple agnitione voluntatis tuae; assume ab initio in salutem, in sanctificatione spiritus et fide veritatis, ut dicat famula tua: Tenuisti manum dexteram meam, et in voluntate tua deduxisti me, et in gloria assumpsisti me (Psal. lxxii, 24). Aperi manum tuam, et imple animam ejus benedictione (Psal. cxliv, 16); ut salvam facias sperantem in te (Psal. lxxxv, 2), et fiat vas in honorem sanctificatum, utile Domino, c ad omne opus bonum probatum: per illam aeternabilem crucem, per illam venerabilem gloriam Trinitatis, cui est honor, gloria, perpetuitas, Patri Deo, et Filio, et Spiritui sancto, a saeculis, et nunc, et semper, et in omnia saecula saeculorum, Amen.*

cidat. Minime male.

^c Omnes edit., *ad omne opus bonum paratum.*

IN EXHORTATIONEM VIRGINITATIS ADMONITIO.

Deum opt. max. ut sui divezentur, nisi ad majorem ipsius gloriam, et illorum Ecclesiaeque utilitatem, nunquam permittere, ex Ambrosiano illo itinere comperit redditur, quod huic operi dedit occasionem. Audierat vir sanctus Eugenium tyrannum in Italiam atque adeo Mediolanum, ut Paulinus (In vita Ambros.) auctor est, properare: igitur hominem qui sub christiana religionis obtentu idololatriam revocare moliebatur, non exspectandum ratus, Bononiam venit. Ibi interea dum moraretur, corporum Vitalis atque Agricolae martyrum quae divinitus ipsi revelata esse videtur a Paulino (Ibid.) significari, translationem solemnem celebravit. Hoc Florentini cum didicissent, eum ingenti animorum ardore invitaverunt, ut se invisere ad dedicandam novam Ecclesiam ne gravaretur. Annuit eorum optatis sanctus Antistes, tametsi alio statuisset sese conferre (Cap. 1, num. 1, et Paulin. in Vit. Ambr.). Cumque aliquas Bononiensium martyrum reliquias secum attulisset, eas deposuit in illa Ecclesia, quam ibidem celebri pompa ipse consecravit. Qua etiam in solemnitate habuit eam ex qua hic liber constat, orationem.

Haec in operis exordio ipse declarat (Cap. 1, num. 1). Sub qua Martyrum supplicio et eorumdem reliquiarum exhumatione strictim descriptis (Num. 2 et seq.), addit ipsarum partem propriis manibus a se collectam ad eos attulisse, nimirum clavos, sanguinem triumphalem et crucis lignum (Cap. 2, num. 9). Negat enim (Ibid. n. 10) aequum fuisse ut repulsam a se pateretur Juliana vidua, quae sacram aedem, a Paulino (In Vita Ambros.) propterea quod eam inauguravit idem Ambrosius, Ambrosianam dictam, construxerat. Cum autem pia illa mater ac vere christiana facultates suas in condenda nobili basilica Christo consecrasset non contenta esset, insuper se ipsam cum tota familia illi devovere apud se statuit. Jam quidem viro etiamnum in vivis agente, sacrificii sui primitias quasi libaverat. Etenim cum is pietatis laude non cederet uxori, non multo ante obitum annorum numero, licet onera matrimonii satis gravia sustineret, nimirum filii unius ac filiarum trium; tamen Ecclesiasticae utilitatis contemplatione sacris ordinibus initiari de conjugis consensu non detrectavit (Cap. 2, num. 12). Haec igitur jam tum continentiae posuerat tyrocinium; sed postquam mortali sorte perfunctus esset ejus maritus, colophonem operi suo voluit imponere. Quapropter ut liberos suos ad amplectendam continentiae professionem accenderet, eos illa exstimulavit oratione, quam sanctus Doctor proprio stylo et eloquentia exornatam omnibus qui eo confluerant, proponit in hunc sensum (Cap. 3 et seq.).

Principio filium necdum pueritiae annos egressum allocuta, ei propterea nomen Laurentio factum asserit (Cap. 3, num. 14 et seq.), quod cum parentes jam desperarent de mascula sobole progignenda, ipsum patrocinio tanti martyris obtinuissent. Illius esse ex hoc colligit, quando eundem non secus ac Anna Samuelem Deo voverit, apud ipsius numen promissis matrem absolvere. Tum sermonem ad filias convertens (Cap. 3, num. 17 et seq.), eas conjugii incommodis caelibatusque utilitatibus invicem oppositis, ad consecrandam Christo pudicitiam urget. Denique (Cap. 4, num. 25 et seq.) modo ad filium, modo ad filias verba faciens, modo etiam ad omnes simul, nihil intentatum relinquit, ut eos ad implenda quae parentes ipsorum nomine nuncupaverant vota, induceret. Nec frustra fuit pium illud matris desiderium. Laurentius in lectorum numerum cooptatus est (Cap. 8, num. 53); ejus vero sorores more solenni castimoniam professae (Cap. 14, num. 95), illam in maternis aedibus servaverunt.